

**ЛИТЕРАТУРНИ И ВИЗУАЛНИ ИЗМЕРЕНИЯ НА
ЛОКАЛНОТО
КЮСТЕНДИЛ - ПЛОВДИВ - СТАРО ЖЕЛЕЗАРЕ**

**МУЛТИКУЛТУРНИЯТ ПЛОВДИВ В ТВОРЧЕСТВОТО НА АНЖЕЛ
ВАГЕНЩАЙН И КАРТИНИТЕ НА ИВАН МЪРКВИЧКА**

**Автори: Катажина Плахта, Роберт Рубай
Научен ръководител: Анжелика Кошиерадзка
Варшавски университет**

Един от градовете, в които се отразява цветната и сложна история на България, е Пловдив. Следите от мултикултурния и мултиетнически характер на града се забелязват и до днес както в архитектурата, така и в многобройните текстове за културата. Културната мозайка на Пловдив проличава и от многото му имена, с които е назоваван в отделните исторически периоди. Когато през 342 година пр.н.е. е завладян от Филип II Македонски, градът получава името на владетеля – Филипополис. От него произлизат по-късните му имена, както сочат старобългарски източници, в които са споменати варианти като *Пълблдин*, *Пълдин* и *Плѣдин*, представляващи корен на топонима Пловдив. От гръцкото Филипополис произлиза и турското име Филибе, използвано по време на османското владичество.

В края на XVIII и началото на XIX век Пловдив продължава да бъде сложно, мултикултурно пространство, в което се пресичат пътищата на православни християни и католици, мюсюлмани и евреи, гърци и арменци, роми и, разбира се, българи. По онова време всяка етническо-културна и религиозна общност има свой строго определен начин на живот, до голяма степен изолиран и регулиран от вътрешни обичаи. Различавали се не само светските и религиозни традиции, но също облеклото и ястията. Сред сферите на по-интензивни контакти между отделните общности трябва да споменем поне тържищата и пазарите. Разбира се, това не означава, че между представителите на различните групи, населяващи града, не се е стигало до размяна и смесване на някои елементи на ежедневието. За това говори Анжел Вагенщайн в романа *Далеч от Толедо*, чието написване е вдъхновено от детството му, прекарано в Пловдив в периода между двете световни войни:

Да изясним, че мастиката беше предимно турско и еврейско питие, докато българският етнос се ориентираше към червеното вино, а арменското и циганското малцинство пиеше каквото падне. Употребявам понятието „малцинство“ доста условно и в разрез с Конституцията, защото всички пъстри съставки на квартала Средни Гробища, взети поотделно, включително българите, представляваха малцинства, които се превръщаха в едно единно и могъщо народно мнозинство събота

вечер в кръчмата срещу старата турска баня. Изключвам албанците, които се придържаша по-строго към традицията на исляма (Вагенщайн 2002: 28).

Авторът изгражда носталгичен, изпъстрен с хумор и ирония разказ за съдбата на мултикултурния Пловдив и общностите, които живеят в града: българска, гръцка, арменска, турска, циганска и сефарадска. Вагенщайн е вдъхновен от детството си, преминало в Пловдив в междувоенния период и преплетено с образа на съвременния град. Кръчмата е неформално пространство, в което много по-лесно се установяват контакти между различни културни. Турската дума *комишулук* – използвана и от българи, чийто буквално значение е вратичка в оградата между съседни къщи – добре описва разликата, възникнала в отношенията между българи и турци на съседско, неофициално ниво. Те се различават от отношенията, установявани в институциите или ведомствата, където преобладава връзката господар – подчинен. Кръчмите, в които представителите на антагонистични в ежедневието светове (не само българи и турци) се срещат на ядене и пиене, прекратяват този служебен порядък и дават възможност на всеки да стане *homo ludens*.

Чувствителността към разнообразието и заплетените съдби на жителите на града проличава и в описанията на различните части на Пловдив. Авторът представя квартала „Орта Мезар“ (Средни Гробища) като убежище за хора, които не са намерили друго място в света, позовавайки се на историята на сефарадските евреи, дошли в България през XV век след изгонването им от Испания и Португалия:

Така се обяснява и в никакъв случай не трябва да буди недоумение фактът, че пловдивската махала Орта Мезар или Средни Гробища, която въпреки мрачното си име е необикновено и може да се каже дори лекомислено жизнелюбива, гъмжи от фамилии като Толедо, Севиля, Кордова, Бехар и Каталан. Но и в това няма нищо ново (Вагенщайн 2002: 12-13).

Друго място, пропито от мултикултурния дух на града, е сградата, която понастоящем е база на Съюза на българските писатели – *Ламартиновата къща*. Тя се намира в края на Стария град, в квартал Джамбаз. В тази къща, построена във възрожденски стил, известният френски поет и политик Алфонс дьо Ламартин прекарва три дни на връщане от пътешествие из Ориента. Ето как Анжел Вагенщайн описва сградата:

Ще вечеряме недалеч от Ламартиновата къща, в ресторанта, респектиращ със съдържания си лукс, кристала, добрия порцелан. Казват, че е съграден върху останките от дервишки манастир, пристроен към още по-древни римски руини. Може би е така, а би могло да е и добра имитация, приумица на местните архитекти, не знам. (Вагенщайн 2002: 167).

Спомените на Вагенщайн от преди войната са преплетени с картини от съвременен Пловдив, който също присъства в произведението:

Да, няма го кварталът, населен с най-простодушините и най-толерантните хора от едно отминало време, с едно арменско девойче, което първо и трепетно докосна любовните струни на душата ми, с един стар византийски хронист който се опитваше да фиксира върху фотографската плака ветровете на времето, и с една прелестна турска вдовица по име Зюлфие ханъм (...)

Отшумяха дните, но не и споменът за легендата на Орта Мезар, за четиримата верни другари в ракията и белота, но смъртни съперници в любовта – кварталния равин хариби Менаше Леви, православния ни поп отец Исай, ислямския молла Ибрахим Ходжа и дядо ми Аврам Ел Борачон, Къркача. И техният свят рухна, и още как, но те бяха великолепни, тези четиримата! (Вагенщайн 2002: 21)

Позовавайки се на съвременния времеви план, авторът с носталгия показва, че мултикултурният Пловдив е история, изпълнена със спомени за цветните биографии на жителите му. Мозаичният характер на града започва да се реконфигурира в края на XIX век, когато обликът на мултикултурната общност се променя. В своята книга *Корабът* Лиляна Михайлова описва момента на разрушаване на старите правила, по които се е управлявал градът. Родената в Пловдив авторка изгражда разказ за събитията, предшестващи априлското въстание, избухнало през 1876 година. Тогава българите се противопоставят на турската власт. Кафенето не е, както при Вагенщайн, място за срещи на различните общности на мултикултурния град, тъй като през призмата на Михайлова то представлява пространство на враждебност между турци и българи.

Странни неща ставаха през тая пролет в града. Като се почне с това, че самата пролет дойде по-рано от всякога, животът в Пловдив изглеждаше необичаен, обтегнат от някакво вътрешно напрежение, като огромен часовников механизъм малко преди дванадесет, когато камбаната най-сетне трябва да иззвъни, иначе всички пружини и колелца ще отхвъркнат от местата си и ще се пръснат. Цената на житото отскочи изведнъж, замръзна за седмица на някаква невероятна черта и после отново се юрна нагоре, неспокойна като стрелка на барометър който сочи приближаваща се буря. Турците ходеха навъсени, когато вървяха по улиците, офицерите от редовния низам оставяха калъчките си да подрънкват по калдъръма. Пред фотографницата на Кавра от зори до късна вечер се тълпеше народ. Идваха хора от околните села с децата и старците си, снимаха се на големи картички – цели родове, тръпни и притиснати един до друг, като пред скорошна неизбежна раздяла. В кафенето при Джумаята турците шепнеха със събрани в кръг глави, фесовете им пречеха и те ги отместваха чак до бръснатите си вратове, а влезеше ли българин, през тютюневия облак го стрелкаха озлобени очи. По чаршията трудно можеше да се намери сол и сапун, а барут не остана дори за авджиите, въпреки че както се говореше, Сотирската динка работела денонощно. (Михайлова 1972: 127)

Тези събития предвещават поврат в историята на България. През 1878 година (след поражението на Турция във войната с Русия) страната е освободена. Скъсването с доминиращото от векове турско влияние дава възможност да започне процесът на

европеизация и инициира обръщането на България към Западна Европа. Съвременна мисъл в областта на културата, изкуството, администрацията или архитектурата се търси в Австро-Унгария, Руската империя или по немските земи. Пловдив изиграва важна роля за повторното побългаряване на земите, които в продължение на векове са били под турска власт, между другото и поради това, че точно в този град е основано първото училище. Също така, наред със София, той става средище на българската култура и изкуство. Това обаче не слага край на историята на мултикултурализма на Пловдив, който продължава да присъства в архитектурата, литературата и живописа.

Пример за художествено представяне на разнородността на града е творчеството на българския художник Цанко Лавренов. На една от картините си артистът е увековечил панаира в Пловдив, който бил важно място за културен обмен. Панаирът е организиран в града от 1882 година без прекъсване и привлича много чужденци. В картината, издържана в естетиката на наивизма и примитивизма, Лавренов показва много представители на различни култури – мъже с фесове, хора, които танцуват, облечени в балкански носии, военни и постоянни посетители в западноевропейско облекло от XIX век. Художникът завършва картината с цирк - допълнителен признак за пространство на различия и номадство (виж Приложение 1).

Колкото повече приближава XX век, толкова по-български става Пловдив, запазвайки едновременно мултикултурния си характер. Една от най-значимите народностни групи, допринесли за развитието на изкуството във възраждаща се България, са чехите, които решават да емигрират в края XIX век. В чешката литература, разглеждаща това явление, дори се говори за така наречената чешка инвазия в България или за чешка културна окупация (Стросова 2014: 42–50). За изграждането на независимата българска държава до голяма степен помагат чехи интелектуалци, инженери, както и фабриканти. В началото на XVII век чешкият народ също губи своята независимост. След поражението в битката при Бялата планина през 1620 г. започва процес на германизиране на чехите, който води до бавен упадък на местната култура. През XIX век, в хода на националното възраждане по чешките земи постепенно започва възстановяването на изгубения език, литература и култура. Събуденото народностно съзнание на чехите обаче среща съпротивата на хабсбургската власт, не желаеща да ги признае за равноправен народ, който е съставна част на австро-унгарската монархия. Едновременно с това трябва да подчертаем, че миграцията на чехите през втората половина на XIX век се осъществява предимно от социално-икономически подбуди. По онова време не само чешки експерти, но и служители с полски, словашки и украински произход емигрират от хабсбургската монархия, за да търсят работа. Чешки емигранти се заселват, освен по други места, и по българските земи, както и в Сърбия.

През осемдесетте години на XIX век – тоест в началната фаза на „чешката инвазия“ – в България пристигат преди всичко преподаватели академици и инженери, занимаващи се главно с определяне на железопътни маршрути. Сред тях са Иржи Прошек и Антонин Пелц. По-късно към тях се присъединяват и юристи, художници и учени, които имат съществен принос в изграждането на новата държава и възраждането на културния живот. От пристигането на чешки имигранти полза има и българското образование. По онова време почти във всяко българско училище може да се срещне чешки учител. За известно време (периода 1881–1882) чехът Константин Иречек дори е

министър на народното просвещение. До днес много български учебни заведения носят неговото име (например Средно училище „Проф. Константин Иречек“ в София).

Сред чешките мигранти има и художници. Най-изтъкнат от тях е Иван (Ян) Мърквичка, смятан за основател на българската Художествена академия. Той е автор на един от трите олтара в софийската катедрала „Св. Александър Невски“, а картините му са в колекциите с най-важните български художествени сбирки. Учил е в академиите за изобразителни изкуства в Прага и в Мюнхен. Мърквичка пристига в Пловдив през 1881 г. по покана на тогавашната администрация на Източна Румелия. В България започва като учител по рисуване в гимназия. Така се запознава с най-значимите личности в културния живот на града – писателите Иван Вазов и Константин Величков, политика Петко Каравелов и поета Петко Славейков.

По време на престоя си в Пловдив Мърквичка създава някои от най-известните си произведения, сред които можем да споменем: *Циганки* и две платна, озаглавени *Пазар в Пловдив* (картини от 1883 и 1888 г.). Творчеството му принадлежи към теченията на реализма и символизма. Художникът се съсредоточава главно върху това да изобразява сцени от всекидневието, въпреки че се заема и с исторически теми. Остава след себе си и много портрети – рисува картини, посветени на владетели (например на цар Фердинанд I и царица Елеонора) както и на обикновени хора, населяващи българските земи (споменатите *Циганки*). Създава и автопортрети.

В творбите си художникът се опитва да покаже мултикултурализма не само на Пловдив, но и на цяла България. На своите платна той изобразява свят, в който в продължение на столетия хора от различни вероизповедания и култури са създавали самобитно пространство на границата между Европа и османския свят. За това свидетелства анализът на две картини на Мърквичка, чиято тема става пазарът в Пловдив. Първата е нарисувана през 1883 г. и влиза в историята на българското изкуство под заглавието „Пловдивски пазар“. На картината е изобразена част от главната улица на града. Търговците на пазара в Пловдив са както мъже и жени, така и деца

Характерните, но по това време вече бавно оставащи в историята ориенталски елементи на града в картината са отразени в дрехите на героите. Една от жените покрива лицето си с бял шал, мъжът в централната част на платното е облечен в кожух, а на главата си има тюрбан. Момчето, което носи закланите домашни птици, изглежда също принадлежи към тази група - има характерна кърпа на главата си (виж Приложение 2). Ориенталски елементи могат да бъдат намерени и в картината „Пазар в Пловдив“. Мърквичка завършва картината през 1888 г., тоест една година преди заминаването си в София (виж Приложение 3).

„Пазарът в Пловдив“, нарисуван от Мърквичка няколко години по-късно, вече е показан от различна перспектива. Сцената от предишното платно сега се оказва само отрязък от голям площад, където се срещат представители на различни социални групи от Пловдив. Сред посетителите на пазара са, наред с други, православен духовник, облечен в черни одежди. До него има и жена - тя обаче се различава значително от тези, рисувани от Мърквичка по-рано. Облечена е „по европейски“. Носи дълга рокля с корсет и модерна за времето си шапка. На картината се виждат и мъже с фесове на главите. Освен това на заден план се забелязват и доминиращи над града минарета – кули, строени към джамиите, от които вярващите са призовавани за молитва. Кръглата конструкция в

ъгъла на пазарния площад също не прилича на срещаните в типичните европейски градове. Има нещо ориенталско в себе си, както всъщност целия пловдивски пазар, в който бавно прониква Европа.

През 1896 г. художникът се установява в София. Запознанството му в Пловдив с Иван Вазов довежда до участието на художника в първото издание на *Под игото* (виж Приложение 4) – той е един от авторите на 25 илюстрации, които се появяват в романа, публикуван през 1894 г. Освен него своите рисунки там поместват Антони Пиотровски, Йозеф Обербауер и Антон Митов. Интересен факт е, че Мърквичка е и един от създателите на тогавашния герб на България, както и на герба на София. През 1918 г. става член на Българската академия на науките. Връща се в родината си през 1921 г. Умира в Прага на 16 май 1938 г.

Следвайки стъпките на романа на Вагенщайн или разглеждайки картините на Мърквичка, можем да пресъздадем подробна карта на отдавнашни, често вече несъществуващи квартали на мултикултурния Пловдив. Несъмнено той е бил вдъхновение за много художници, желаещи да увековечат това изключително разнообразие. Градските стени все още са платно за художници. През 2019 г. Пловдив е удостоен със званието Европейска столица на културата, което привлича много художници в желанието им да открият този необикновен град и да участват творчески в неговото пространство. В проекта се включват и художници от Старо Железаре (селото с улично изкуство, споменато на една от спирките по маршрута ни), изрисували уникални графити по стените на Пловдив. Начинанието е придружено от множество културни събития, в които вземат участие художници от цял свят. Те допринасят за това Пловдив отново да стане кръстопът на различни култури и място за среща на разнообразни художествени инициативи.

Библиография:

Michajłowa 1975: Michajłowa, L. *Cudowna pora na podróż*, tłum. Karpińska, H. Warszawa, 1975.

(**Михайлова 1972:** Михайлова, Л. *Корабът*, Пловдив, 1972.)

Strohsová 2014: Strohsová, K. *Česko-bulharská manželství v etnologické perspektivě*. Plzeň, 2014.

(**Стросова 2014:** Стросова, К. *Чешко-българските бракове в етнологична перспектива*. Пилзен, 2014.)

Wagenstein 2010: Wagenstein, A. *Daleko od Toledo – czyli rzecz o Abrahamie Pijanicu*, tłum. Mincheva-Gospodarek, K. Poznań, 2010.

(**Вагенщайн 2002:** Вагенщайн, А. *Далеч от Толедо*, София, 2002.)